

Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайғыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық серия
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№2 (2024)

Павлодар

**НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА**

Филологическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ30VPY00029268

выдано

Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

<https://doi.org/10.48081/SKTF9148>

Бас редакторы – главный редактор

Жусупов Н. К.

д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора

Анесова А. Ж., *доктор PhD*

Ответственный секретарь

Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*

Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*

Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*

Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*

Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*

Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*

Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*

Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели

Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов

При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

***А. Ф. Зейнулина, Б. Т. Куанышева, Б. Р. Кожаметова**

Торайгыров университеті,

Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

*e-mail: akbura66@mail.ru

ЖҮСІПБЕК АЙМАУЫТОВТЫҢ «ҚАРТҚОЖА» РОМАНЫНДАҒЫ ХАРАКТЕР ЖАСАУ ШЕБЕРЛІГІ

Аталмыш мақалада Жүсіпбек Аймауытовтың «Қартқожа» романындағы тарихи, әлеуметтік саяси кезеңіндегі қарапайым қазақ шаруасының күйін эпикалық үлгіде көркем бейнелеген шығармашылық шеберлігі мен авторлық позициясы қарастырылады. Сонымен қатар тоңкеріс алдындағы және әлеуметтік қақтығыстар кезіндегі қазақ шаруасының тіршілігі, кейінгі талпыныстары мен тартыстары, сондай-ақ қоғамдық теңсіздікті ұғынып, әділетсіздіктің себептеріне ой жіберуіндегі нанымды бейнелерінің характерлеріне, мінез болмыстарына көркемдік талдау жасалынады.

Шығарма тарихтың осы бір тауқыметті кезеңінің шындығын жасырмай, шынайы суреттей алуымен де бағалы. Жазушының романдағы тіл образдылығы, ой дәлдігі және сюжеттік құрылымдарды суреттеудегі шеберлігіне бага беріледі, жазушы шеберлігін айқындап, стиль ерекшелігін даралай түсетін суреткерлік қабілеті мен образ жасаудағы шығармашылық ерекшелігі сөз болады.

Жазушы ерекшелігі – тұлғаның жеке басының қасиет, мінезіне емес, шығармашылық психологиясына, көркем ойларын жеткізудегі өзгеге ұқсатпай салған соқпағы мен стильдік көп палитрлі таңбасында қарастырылады. Жазушының айқын қолтаңбасын, даралығын танытатын қажетті шарт, яғни хас белгі – суреткер парасатының ұшандығы, дарын қуатының молдығын таныту мақсаты қойылады. Жазушының көркем жасампаздыққа әкелген яғни, өз шығармаларында қолданған түрлі шеберлік әдістері – кейіпкер тұлғасын, автор көзқарасын тереңдете түсетін психологиялық сараптаулар, деталь шындығы, өмір құбылысын суреттеудегі ықшамдылық, жинақылық, шешендік бәрі-бәрі ұштаса келіп жазушы шеберлігін, өзіне тән ерекшеліктерін танытатын белгілер ме, фактілер жиынтығы анықталады.

Кілтті сөздер: роман, психологиялық характер, кейіпкер, авторлық позиция, көркемдік ерекшелік, композициялық көркемдік, ұлттық болмыс.

Кіріспе

Біліммен толыққан, мәдениетті, ойлау топшылау, жобалау амалдары молайған, ойдың логикалық жүйесіне сай алуан сурет, қиялға ерік бере алатын әдебиет қана өмірдің, табиғаттың ғаламат құбылыстарын, күрделі образдық суреттермен бере алады.

Жазушы ерлігі – азаматтық тарихымызға сай, халқымыздың көркем шежіресін жасай білуінде.

В. Белинскийдің бір сөзі осыны дәлелдей түседі: «Әдебиет бүкіл қоғамның қазынасы, ал қоғам болса, өзінің тікелей болмысын, өзінің сыр-сипатын әрі саналы, әрі әдемі суретті әдебиет арқылы қайта танып, қайта көріп отырады. Қоғам әдебиеттен өзінің шынайы өмірін, алға қойған армандай, санаға құйылғандай таза өмірінің сәулесін табады. Сондақтан да әдебиет дамуының әркілы кезеңдерінен халықтың тарихы даму кезеңдері білінеді. Мұндай сәттерден тарих әдебиетті танытып түсіндіретіні сияқты әдебиет те халықтың саяси тарихы ұқтырып байқатады» [3, 36-б.].

Ұлы сыншы әдебиетке тән сипатты айта келіп, әдебиеттің қоғам үшін қаншалықты керек және қаншалықты қызмет жасайтындығын танытып отыр. Қазақ романистері проза белестерінде үлгі алған екі түрлі мектебі бар. Оның бірі – қазақтың байырғы сөз мәдениеті, тіл байлығы. Қазақ прозашыларының көпшілігі әсіресе төл басы, алғашқылары осы тұнық бұлақтан сусындап нәр алды. Професионалдық романдарға тән шытырманды сюжет пен әртүрлі қақтығыстар, сондай-ақ күрделі психологиялық характерлер мен қаһармандар арасындағы әртүрлі қарым-қатынастарды көрсету [6, 18-б.], тілдің, сөз құраудың ұлттық ерекшеліктері – баршасы да халық әдебиетінің эпикалық әлемінде бар еді.

Екінші жол – бүкіл дүние жүзі әдебиетінен оның ішінде Шығыс әдебиеті мен орыс әдебиеті дәстүрлерінен үйрену. Осы екі қайнардан бастау алған қазақ прозасы қалыптасты, дамыды, өсті. Бұл өсіп жетілу оңайлықпен келеген жоқ. Үлкен ізденісті, тапқырлықты, талғампаздықты қажет етті.

Материалдар мен әдістер

Мақалада Жүсіпбек Аймауытовтың «Қартқожа» романындағы тарихи, әлеуметтік саяси кезеңіндегі қарапайым қазақ шаруасының күйін эпикалық үлгіде көркем бейнелеген шығармашылық шеберлігі мен авторлық позициясы қарастырылады. Мақала жазылу барысында аналитикалық, типологиялық, тарихи-салыстырмалы, тарихи-функционалдық, нарративтік т.б. ғылыми әдістері қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

Жазушы – адам жанының инженері десек, өмір білмей, өнер білмей суреткер болу қиынның қиыны. Оның жазғанына сену керек, күліп-жылау керек, сүйсіну керек. Міне, сондай сөз пірін жете сезінген талғамы күшті талантты жазушы – Жүсіпбек Аймауытұлы еді.

Жүсіпбек Аймауытұлының көркем әдебиет саласындағы ерекше білімі мен эрудициясының танылуы – ой түйінінің, сөз сілтесінің терең жатуы, өмір құбылыстарын сұрыптап, қабылдауға жеңіл қарамауы. Жазушының көрсетпек болған идеялық нысанасы, тар шеңберде қысылыс таппай, ауқымы, құлашы кең, өмір шындығын мол іріктейді. Жалпылама сөз, шашылып құрғақ сөйлеу жоқ десе де болғандай. Оқиғаның бүкіл бітімі айнала қоршаған орта көріністері бейне сомдау ерекшеліктері жай емес, ол күрделі, толғамды.

Жүсіпбек Аймауытұлы қандай да болсын кейіпкердің ішкі жан сарайын сыртқы түсімен үйлес шығарады, әр алуан болмыстарды бергенде сынап қарап, езу тартқызар жай, тұнжырап жек көрер құбылыстар әлеміне апарады. Жүсіпбек Аймауытұлының «Қартқожа» романында тоқсаннан аса кейіпкерлер жиынтығы бар. Әр кейіпкердің өзіне тиісті болмыстары шынайы бейнеленеді. Аты аталған шығармалардың өзі ішкі қалтарыстармен, көркемдік түрдің айшықтылығымен, мағыналық байлығымен, терең психологиясымен көзге түседі. Мәселен, қазақ ауылының тыныс-тіршілігін жай суреттемей, әр оқиғадан тыс қалмай, соған қатысып отырады, лебізі, көзқарасы тыңдалады.

«Қартқожа» романының ең басты жетістігі – халықтың, ұлттың бейнесі, таптың сезімі, ерлігі, жан-жақты ашылған. Қазақ прозасы тарихында бұл елеулі бір үлес болды. «Қартқожа» романының басты мақсаты – қаналған қазақ халқының төңкеріс қарсаңындағы бүкіл ішкі-сыртқы болмысын, еш уақытта бітім таппаған дала тіршілігінің ежелгі таптық қайшылықтарын сездіру, сөйтіп, халықтың үстемдікке қарсылығы мен күресінің арғы түп тамырын жаңа заман орнатушыларына жете таныту еді. «Қартқожа» романы – 1916 жыл оқиғасын арқау еткен, аштық азаны, елді отаршылдыққа айналдыру науқаны, соның бас-қасында болған, сонымен ойы жетілген Қартқожа тағдырының тауқыметі мен жеңісін суреттеген роман-новелла.

Ең тартымды әдебиет болу, қызықты шығарма туғызу сыры – жаңа салтты, үлкен адамшылықты, биік мұратты іс жүзіне асырып жүрген, қалың оқырман қауымға үлгі өнерге бола алатын кесек, ірі, өмір сүйгіш қаһарманға, күрескер мінезді тұлғаларға байланысты болса керек десек [4, 33-б.], Жүсіпбек Аймауытұлының «Қартқожасындағы» қаһармандары да сол тұрғыдан көріне білді. Романда айтылмақ идеяның анықтығы, оқиғалар мен характерлердің жүйеленуі, сюжет пен тұлғаның жымдасып өрілуі, композициясының бүтіндігі, көркемдік бояу нақышының нанымдылығымен танылды.

«Қартқожа» романында қазақ халықының тағдырына соншалық әсер еткен объективтік жағдайлар сол тұстағы адамның кешкен көңіл-күйі тұтас баяндалады. Замана оқиғаларының ең керекті жетекші, өзекті желілерді таңдай білуі, кейіпкер тағдырын шынайы өмірмен тығыз байланыста беруі, оқиғадағы басты қаһармандарды көптеген сюжеттік өрістеулер үстінде жүйелі көркейтіп отыруы, бұқараның қозғалысын нанымды шығаруы тіл өрнегінің әдемілігі, суреткер туындысының озық жағы, ерекшелігі. Мықты драмалық тартыс желісіне құрылған «Қартқожа» романында лирикалық, эпикалық, элементтер орынды қолданады. Бұл композицияның тұтастық, дәйектілігі жағынан жинақты шыққан прозалық дәстүрлі қалыптастыруда аса маңызды орын дәлелдейтін роман екеніне көзімізді жеткізеді.

Роман сол дәуірдің аласапыран күрделі құбылыстарынан белгілі дәрежеде дерек бере алады. Жазушы революция дәуірінің шытырман шындығын биік тұрғыдан суреттуді көздеген. Өмір құбылысын екшеу, жіктеу, кейіпкерлер таңдау мен топтау, қаһармандарына дара мінез дарыту жолында ... [7, 21-б.]. автордың жетістіктері жоқ емес.

Мысалы, мына бір сәтке көңіл аударайықшы: ...Ол қазақтың еркін күнін, ескі дәуірін жоқтады, бұрынғы өткен ерлерді, батырларды, билерді жоқтады. Ол күндегі байлықты, берекені, бірлікті, серілікті өлеңге қосты. Бері төмен келген соң қазақтың алты ауыз болып орысқа бағынғанын, елдің азғанын, жаттан көрген зорлығын, қала салғанын, жерді переселендер алғанын, қол-аяқты кісендеп, жылдан-жылға өрісті тарылтып бара жатқанын сөйледі. Бір жағынан қазақтан шыққан жақсылар елдің қамын ойламай, шенге, шекпенге мастанып, елді қанап, пара жеп, жауыздыққа салынғанына кектенді. Елде қызық қалмады, өнері бар жігіт аз өмірін немен жұбатып өткізуі керек?... [1, 76-б.].

Ол жортуылдағы жолдастарын мақтады. Ақмолада Иман Жүсіпті, Қарқаралыда Боранқұлды, Рэтайды, Тобықтыда Тәукені, Майгараны мадақтады... [1, 89-б.]. Романдағы бір Дәрмен бейнесі бүкіл қазақ баласының көкейінде тұрған ойын айтып, нала-наразылығын жеткізіп тұрған жоқ па?!

Ұлттың бүгінгісі мен ертеңгісіне суреткер бей-жай емес, соған көңілі толқиды, ойланады жар салады. Романда бай балаларының параның күшімен жасы өзгертіліп олардың орнына кедей ұлдарының қара жұмысқа жіберілу суреттері шыншыл. Әсіресе, бұл зауалдан қалай құтылуды білмеген кедей баласы «кемтар, ауру болсам қалармын» деп қаншама өзіне өзі қол салушылыққа барды. Бұл жай романның «Қош аман бол», «Қара таласқанда» бөлімінде жеріне жетіп суреттелінеді.

...Жүргенше талай сұмдықтар болды. Бармағын шапқан, жіліншігін тырнап, алмас жаққан, жарасына тазқарын жапсырған, сау денесін отқа күйгізген, көзіне тұз, ізбес сеуіп, соқыр болған, мертігер ме екем деп асау

мінген, биік тамның, ағаштың, тастың басына шыққан, күйдіргі жағынып, жамандаттың етін шала пісіріп жеген, ұшынар ма екем деп аузын сұртпей далаға жүгірген, көп болды... Талайлар дертке ұшырады, талайлар жарымжан болды. Некен-саяқтар өліп те қалды.

«Жауынды күні ит пен бала құтырады» дегендей, со кезде ақсақ, соқыр, таз, мылқау, бүкірлердің қаны жерге тимеді. Оларды орнына көрсетуге жалдаған кісі Қытай қорғанына тығылғаннан кем болған жоқ... [1, 92-б.]. Суреткер әшейінде бүкір, таза соқыр деп кемсітіп қарайтын, енді осыларға жалынып, жалбарынып, сақтау күткен қазақтың психологиясын танытады. Бұл мүмкіндікті жібермеген кемтарлардың мінезін, бұлдануын көрсетеді.

«...Байжұмырдікіне жеткенше талай қатерлі ойлар келді. Зекеннің қолы елестей бергендей болды. Келсе таз үйінде жоқ.

- Қайда кетті?
- Бұқабай ауылына кетті, – деді шешесі.
- Бізге берген уәдесі қайда?
- Оны білмеймін. Басқа біреуге келісіп қойды білем.
- Ой алла-ай! Мұндай да жауыздық болады екен! – деп тұра жөнелді.

Жас ыршып кетті...» [1, 95-б.].

Романның идеялық, көркемдік бітім-болмысы, өрелі мазмұны, сюжеттік-композициялық құрылымы тұрғысынан әрі әдіс-тәсілдерді меңгеруде жазушының қалыптасқан қолтаңбасы, ұстанған ауқымды позициясы терең таныла түседі. «Қартқожа» романы деректі шығарма. Қартқожа кім? Халқына қандай пайда келтірді? Үш бөлімді романның бас кейіпкері Қартқожа айналасындағы қаһармандары өмірде болған, тарихи тағлымы бар кейіпкерлер әлемі. Дәуір шындығы көркем өнер шындығына айналған көп қырлы, көп сырлы нағыз халықтық шығарма. Қартқожа бейнесі – бүкіл қазақ кедейінің жиынтық бейнесі. Осы бейненің ішкі тілінде қазақ халықының феодалдық қоғамда көрген зорлық-зомбылығы да, ел билеген, ел басқарған даналығы мен батырлығы да, жаңа заман лебін сезініп, күресе алатын қадір – қасиетін көре аламыз.

«Қартқожа» романында ұзақ заман хикаясы баяндалады. Ірі тұлғалар, мықты характерлер, мінез-құлықтар бар. Ескінің өшіп, жаңаның өсіп келе жатқан заманда күрескерлік дәрежеге көтерілген Қартқожадай қажырлы жанмен танысамыз. Қартқожаның көзқарасындағы үлкен эволюция нанымды дамып отырады. Романның соңғы бөлімінде Қартқожа – саяси күрескер, қоғам қайраткер екенін көреміз. Қартқожаның өсіп-жетілуі, азамат болуы – романның өзекті желісі. Оқиға желісінде феодализм дәуірінде өмір кешкен адамның қазақ даласындағы ғажайып құбылыстарды жіті аңғарып, жаңа адамның қандай қат-қабат жағдайда қоғамдық, таптық, ағартушылық идеяға қарай жылжуының заңды, табиғи жолы баяндалады. Қартқожа

бейнесі арқылы қазақ ауылының төңкеріс алдындағы және әлеуметтік қақтығыстар кезіндегі тіршілігі, азаттық жолындағы күрестен кейінгі жаңаша ұмтылысы шындықпен бейнеленеді. Әсіресе, жазушы осы күрес-тартыстар талқысында қазақ кедейінің қоғамдық теңсіздік сыр-мәліметтерін түсінуге жетіп, әлеуметтік әділетсіздіктің себептеріне ой жіберуін нанымды береді [2, 14-6.]. Шығарманың негізгі қаһарманын осы тұрғыдан көрсетеді. Бұл автордың таптық позициясының өткірлігін және ұстамдылығын танытады. Шығарма тарихтың осындай бір кезеңі шытырман оқиғаларға толы тұстарындағы қазақ ауылы өмірінің жалпы шындығын жұмсартпай, шынайы кең тұрғыда суреттей алуымен де бағалы, құнды.

Суреткер Қартқожаны бірден озық идеялы, көзі ашық, көзқарасы орнықты жаңа, батыл қаһарман етіп жібермейді. Оның бар ғұмыры тіршілігі теңсіздікте, жоқшылықпен өткен өмір талқысында болып, күрес-тартыс үстінде шындалады, өмірде соның ыстығына күйіп, суығына тоңып өседі [9, 25-6.]. Мұндай мағыналы да қымбат ғұмырға салынған жол – XX ғасыр басында туған әлеуметтік өзгерістер дәуірі еді. Бұл дәуірде дегеніне жетпесе Қартқожа да әкесі Жұман сияқты шағын бір шаруасын күйттеген момын кедей шаруаның бірі болар еді. Өскен ортаның саңылаусыз қараңғы мәнсіз-мағынасыз тіршілігі Қартқожаны ойлантады. Көшпелі тіршілік пен рушылдық-ағайыншылдық қарым-қатынас қазақ ауылындағы қарама-қайшылықтарды, сырт бөтен көзге бірден көрсетпей, жасырын ұстауға тырысқанымен, ел ішіндегі таптық жік, тартыс қоғамдық әділетсіздікке көзге түспей қалмайтын еді. Қартқожа есін жия келе осыны көріп жүрегімен сезе алады. Ол ауылда өзін кемсітіп, әлімжеттік жасай беретін бай балаларының қылығына қоса, әкесінің әлділерден көрген қорлығын да санасына түйіп өседі. Әлділерге қарап істер дәрмен, шама өзінде де, әке қолында да жоғы қатты қапаландырады.

Қартқожа «Әттең менің кедейлігім – ау! Әйтпесе солардың меннен ақылы артық па? Зейіні артық па? Артық болса малы артық. Дүние шіркін-ай! Кегімді алатын да күн болар ма екен?» – деп кектеніп кіжінеді күрсінеді» [1, 65-6.].

Қазақтың зиялы азаматы Міржақып Дулатов 1916 жылы ақпан айында жазған бір мақаласында Петербордағы Думаның ашылуына орай солдат мәселесін орынды шешу үшін ол жаққа Самарадан Әлихан Бөкейханұлы, Орынбордан Ахмет Байтұрсынұлы, Ақтөбеден Н. Бекметұлы, олардың қолында мынадай тілектердің:

- 1 Қазақтан соғыс үстіне солдат алынбауы;
- 2 Солдат алудан бұрын метрика түзеу;
- 3 Лажсыз алынатын болғанда жаяу солдат болмай, атты әскер болуы;
- 4 Қазақ пен орыс жер-су һәм правода тең болуы – барын жазады.

«...Аты аталған елшілер әскер министрлігіне жолығып, мәмлеге келеді» [1, 45-б.].

Яғни әзірше қазақтар әскерге шақырылмайтыны, олардың қай әскер саласына (атты не жаяу) икемі бары тексерілетіні анықталады. Алайда М.Дулатұлы жазғандай, «Бір күні төбеден түскендей жайдың оғындай июнь жарлығы сарт ете қалды. «Қазақ» басқармасына қазақ жерінің тұс-тұсынан телеграмдар, хаттар жауа бастады. Ол кезде «Қазақ» газетін қазақ елінің көбі: «көз-құлағындай» көретін... Қазақ даласы күңіренді».

Қартқожаның рухани өсуіне жол ашқан сәті көтеріліске қатысқан кезеңдегі өмірі, солдат жолы болады. Бұл кезде ол басқа жерде, көрмеген білмеген ортада жаңа өмір сүреді, қараңғылық көгенінен босап, жарық дүниеге жол тапқандай болады. Оның көзіне ашып, дүниенің ағы мен қарасын тануына себепші болған Андрейді ол ғұмырының соңғы сағатына дейін ойында сақтайды.

Жаңа жолда Қартқожа әр ұлт баласының мінезін таниды, жақсы-жаман сырларына куә болады. Тіпті солардың қазақ ұлтына деген көзқарасын да байқап қалады. Ойымызша, жалғыз Қартқожа ғана емес, жазушы позициясының, көзқарасының да бұл жерде сәулесі жылт еткендей болады.

...Іші пысып жүргенде бір башқұртпен таныс болады. Олар да қазақ сықылды жұрт екен. Артық оқулы да, өнерлі де емес, бірақ егін егіп, бақша салады, бал кәсіп қылады. Солдатқа барады, еті тірі ерлеу көрінді. Сол башқұрттың ерлігін Қартқожа көзімен көрді. «Қазақ қайырымды, кең меймандос, зерек ақылды жұрт. Ауыз әдебиеті музыкасы бай. Оқыса, қазақ тез түзеліп кетеді. Оқу керек... [1, 49-б.].

Патшаның тақтан құлауынан кейін елге қайтып оралған Қартқожа ендігі жерде оқу-білімсіз өмір сүру мүмкін еместігін түсініп, соған анық көзін жеткізеді. Кедей тақырлығынан құса болып, кей уақыттарда ара-тұра кәсіп қуа жүріп, қара жұмыс жасап, Семей, Омбы, Баян аралығында жүріп, оқуын жалғастыруға мүмкіндік алады.

Алашордашылардың тарап кетуі, большевиктердің келуі, қашып кеткен ақ гвардия әскерлерінің іс-әрекеттері, қылықтары Қартқожаның жеке басына әділет бостандық кеңістігі туралы ұғым түсініктерін тереңдете түседі. Оған деген терең көзқарас пайда болады. Осылардың нәтижесінде ол халық, ел, жер тағдырын, оның қас-досы жауы кім, пікірі қандай деген сұрақ төңірегінде ойлана түседі.

Роман Омбыда оқуын жалғастырған Қартқожаның елге оралып, ұстаздық қызметке жеткенін қуана суреттеумен аяқталады. Бала оқытып, елдің сауатын ашып, сүйген Гүлсіміне қосылған Қартқожаның бақытына ортақтас сезімін білдіреді. Ол ауылда жанару жолындағы істің басы – қасында болады. Роман желісі жалғыз Қартқожа бейнесі арқылы ғана суреттеліп қоймай, оның өскен ортасы, қарым-қатынасы да жан-жақты мәнерлі ой тізбегімен өрнектеледі.

Шығарманың өн бойында Қартқожа толысқан қаһарман ретінде көрінуі үшін оған адамгершіліктің, азаматтықтың үлгісін көрсеткен Дәрмен, оқып-білім алып, беделді адам болуына жол сілтеген Хасен, окоп қазу жұмысында бірге болған Андрей, кейін Омбыда оны интернатқа орналастырып, оқып кетуіне жәрдемдескен Полидуб бейнелері бүтіндей Қартқожа портретінің бояуын қанықтырып, болмысын толықтыра түседі.

Жазушының адам мен табиғаттың ара қатынасындағы ерекшеліктерді де байқай біледі. Мәселен, жамандық, жұт боларын алдын ала болжаған халық көзқарасын бақылауы, танымын суреттеуі арқылы шебер бере біледі, қызықтыра түседі, халық көрегендігіне оқырманды таң қалдырады.

Жүсіпбек Аймауытұлының қаламгерлік қарымы, атап айтқанда, өмірге терең үңілуі, қоғамдық үрдістің мәнін шығармашылықпен жан-жақты зерделеуі, табиғилықпен диалектикалық, тұрғыдан тұтас әрі сан қырынан қарайтын сұңғылалығы, терең пайымы – бәрі үлкен тағлым.

Академик С. Қирабаев: «Жүсіпбек реализмі ел тіршілігінің, халық тұрмысының жалпыға ортақ қиындығын жұмсартпай, оның ұнамды-ұнамсыз жақтарын кең суреттеуіне негізделеді», – деп түйіндейді [10, 24-б.]. Шынында да, «Қартқожа» романындағы ширыққан оқиға кернеуі, дараланған характерлер, кейіпкерлердің ықшам да өткір ойлары, сөздері драматизмге қанық. Шығарманың мәні – өмір иірімдерін, тірік тынысымызғы көркемсөз арқылы белсене араласуында ғана жатқан жоқ. Автордың түп ниеті – заман талабын, дәуір тынысын, ойлы өмірінің мән-мағынасына айналдырған, қоғамдық мүдде мен жеке бас мүддесін бір санайтын белсенді парасат иесі – жаңа адамның бейнесін мүсіндеу болса керек.

Жазушы интелектісінің шығармада көрінуін байқататын белгілердің бірі – ұлттық психологияның табиғи негізін, нәзік нюанстарын және оның уақыт әсеріне қарай өзгеру сипатын терең біліп, суреттеуінде [8, 68-б.]. Адам жанының рухани байлығын, сұлулығын, рухани тазалығын сырт сұлулығыннан жоғары танытады.

Жазушы шеберлігі М.Бахтинше сараптасақ, деталь дәлдігі әрбір кейіпкерінің ерекшелігі [5, 28-б.]. арқалы көрініп отырады. Негізгі кейіпкерлерден басқа қосалқы бір рет көрініп, кейін қайталанбайтын кейіпкерлердің де кескін-келбетін шеберлікпен игере, сөз арасында айта кетеді.

Жүсіпбек Аймауытұлының кейіпкерлерінің өзара тілдесулерінде, кездесулерінде жасандылық ізі байқалмайды шынайылығымен есінде қалып отырады. Одан қалса суреткер кейіпкер сезінің айтылу ырғағына ерекше мән береді.

Қорытынды

«Қартқожа» – қазақ кедейінің таптық ой-санасының күрделі өсу жолын бейнелеген эпикалық кең тынысты туынды. Жазушы төменгі таптан шыққан

кейіпкерінің бітіміне, қалыптасу үстіндегі сана-сезіміне терең үңіліп, Қартқожа кейпі арқылы танытып шыққан. Роман тілінен оның әр алуан суреттеу, баяндау тәсілдерінен шығарманың бүкіл болмысынан Жүсіпбек Аймауытұлы талантының жаңа бір қырын көрсетті. Ол өмірдегі күрес, тартыс, іс-амал, қарым-қатынастар шығармада суреттелер кезде толық, әрі жанды болса деген талапты қоя білді. Автор кейіпкерлердің іс-әрекет, мінез құбылыстарын жалған ситуацияларға емес, характердің, оқиғаның табиғи даму мүмкіндіктеріне негіздейді.

Пайдаланылған деректер тізімі

- 1 **Аймауытов, Ж.** Шығармалары [Мәтін]. – Алматы : Жазушы, 1989. – 559-б.
- 2 **Атымов, М.** Қазіргі прозадағы типтік характерлер жайында. Жанр сипаты [Мәтін]. – Алматы : Ғылым, 1971. – 270-б.
- 3 **Әуезов, М.** Әдебиет тарихы [Мәтін]. – Алматы : Ана тілі, 1991. – 240-б.
- 4 **Базарбаев, М.** Көрікті ойдан – көркем сөз [Мәтін]. – Алматы : Рауан, 1994. – 267-б.
- 5 **Бахтин, М.** Эстетика словесного творчества [Текст]. – Москва : Искусство, 1986. – 445 с.
- 6 **Веселовский, Х.** Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля. [Текст] // В кн.: Историческая поэтика. – М : Высшая школа, 1989. – 406 с.
- 7 **Гинзбург, Л.** О литературном герое [Текст]. – Ленинград : Сов. писатель, 1979. – 222 с.
- 8 **Гинзбург, Л.** О психологической прозе [Текст]. – Ленинград : Худлит, 1977. – 443 с.
- 9 **Дәдебаев, Ж.** Өмір шындығы және көркемдік шешім [Мәтін]. – Алматы : Ғылым, 1991. – 207-б.
- 10 **Қирабаев, С. Ж.** Аймауытұлы [Мәтін]. – Алматы : Ана тілі, 1993. – 220-б.
- 11 **Шалабаев, Б.** Қазақ романының тууы мен қалыптасуы [Мәтін]. – Алматы : Жазушы, 1990. – 312-б.
- 12 **Zeinulina, A., Tashekeva, A.** Formation of Kazakh novel and the role of Zhusipbek Aimaurov in its creation [Text] // Вестник ПГУ. Серия филологическая. – №2. – 2019. – С. 182–191. – ISSN 1811-1823.
- 13 **Sabol, S.** Russian Colonization and the Genesis of Kazak National Consciousness [Text]. – London : Palgrave Macmillan, 2003. – 233 p. – <https://doi.org/10.1057/9780230599420>.

14 **Julie Rivkin, Michael Ryan.** Literary Theory : An Anthology, 3rd Edition. [Text]. – Wiley-Blackwell, February 2017. – 1648 p. – ISBN 978-1-118-70785-2.

15 **Afanasiev, A., Tahan, S., Nurgali, K., Mukhametshina, R.** The Problem of Portraying a New Type of National Character in Zh. Aymaulytov's Novel «Kartkozha» [Text] // Turismo-Estudos e Practicas, Brasil, 2019. – Vol. 8. – No 1. – 906 p.

References

1 **Ajmaulytov, Zh.** Shygarmalary. [Works] [Text]. – Almaty : Zhazushy, 1989. – 559 p.

2 **Atymov, M.** Kazirgi prozadagy tiptik kharakterler zhajynda. Zhanr sipaty. [About typical characters in modern prose. Characteristic of the genre.] [Text]. – Almaty : Gylym, 1971. – 270 p.

3 **Auezov, M.** Adebiet tarixy. [Literary history] [Text]. – Almaty : Ana tili, 1991. – 240 p.

4 **Bazarbaev, M.** Korikti ojdand – korkem soz. [A beautiful thought is a beautiful word] [Text]. – Almaty : Rauan, 1994. – 267 p.

5 **Bahtin, M.** Estetika slovesnogo tvorchestva. [Aesthetics of verbal creativity] [Text]. – Moscow : Iskustvo, 1986. – 445 p.

6 **Veselovskij, Kh.** Psixologicheskij parallelizm i ego formy v otrazheniyax poeticheskogo stilya. [Psychological parallelism and ego forms in reflections of poetic style] [Text] // V kn.: Istoricheskaya poetika. – Moscow : Vysshaya shkola, 1989. – 406 p.

7 **Ginzburg, L. O** literaturnom geroe. [He is a literary hero] [Text]. – Leningrad : Sov.pisatel, 1979. – 222 p.

8 **Ginzburg, L. O** psixologicheskoy proze. [Psychological prose] [Text]. – Leningrad : Xudlit, 1977. – 443 p.

9 **Dadebaev, Zh.** Omir shyndygy zhane korkemdik sheshim. [Reality of life and artistic decision] [Text]. – Almaty : Gylym, 1991. – 207 p.

10 **Kirabaev, S.** Zhusipbek Ajmaulyty. [Zhussupbek Aimaulyty] [Text]. – Almaty : Ana tili, 1993. – 220 p.

11 **Shalabaev, B.** Kazak romanynyn tuuy men kalyptasuy. [The birth and formation of the Kazakh novel] [Text]. – Almaty : Zhazushy, 1990. – 312 p.

12 **Zeinulina, A., Tashekova, A.** Formation of Kazakh novel and the role of Zhusipbek Aimaulytov in its creation [Text] // Vestnik PGU. Seriya filologicheskaya. – №2. – 2019. – P. 182–191. – ISSN 1811-1823.

13 **Sabol, S.** Russian Colonization and the Genesis of Kazak National Consciousness [Text]. – London : Palgrave Macmillan, 2003. – 233 p. – <https://doi.org/10.1057/9780230599420>.

14 **Julie Rivkin, Michael Ryan.** Literary Theory : An Anthology, 3rd Edition. [Text]. – Wiley-Blackwell, February 2017. – 1648 p. – ISBN 978-1-118-70785-2.

15 **Afanasiev, A., Tahan, S., Nurgali, K., Mukhametshina, R.** The Problem of Portraying a New Type of National Character in Zh. Aymauytov's Novel «Kartkozha» [Text] // Turismo-Estudios e Practicas, Brasil, 2019. – Vol. 8. – No 1. – 906 p.

19.04.24 ж. баспаға түсті.

24.04.24 ж. түзетулерімен түсті.

03.06.24 ж. басып шығаруға қабылданды.

**А. Ф. Зейнулина, Б. Т. Куанышева, Б. Р. Кожакметова*

Торайгыров университет,

Республика Казахстан, г. Павлодар.

Поступило в редакцию 19.04.24.

Поступило с исправлениями 24.04.24.

Принято в печать 03.06.24.

МАСТЕРСТВО СОЗДАНИЯ ХАРАКТЕРОВ В РОМАНЕ ЖУСИПБЕКА АЙМАУТОВА «КАРТКОЖА»

В данной статье рассматриваются творческое мастерство и авторская позиция Жусипбека Аймаутова в романе «Карткожа», в котором в эпическом стиле художественно изображено состояние обычного казахского крестьянина в исторический и общественно-политический период.

Всесторонне анализируется освоение писателем исторических тем, методов и приемов превращения жизненной действительности в художественную, творческих граней в их реализации. Исследуются образ героя, оттенки слов в тексте, преемственность времени, мысли, отраженные через призму той эпохи. Кроме того, показано открытие национального познания в произведениях писателя, как автор раскрыл слова героя в создании национального характера. В романе исследуются национальные интересы, пробуждение сознания, мастерство писателя в изображении национального характера.

Оцениваются образность языка писателя в романе, точность мысли и мастерство описания сюжетных структур, обсуждаются его художественные способности и креативность в создании образов, которые определяют мастерство писателя и индивидуализируют его стиль.

Характеристика писателя рассматривается не в особенностях личности, а в творческой психологии человека, в его уникальном пути передачи своей художественной мысли, в его многопалитре, необходимом условии, проявляющем четкую подпись, что становится индивидуальностью писателя, то есть характерным признаком – ум художника и обилие таланта.

Художественное творчество писателя, т. е. различные искусные приемы, использованные им в своих произведениях, – психологические исследования, углубляющие личность персонажа, авторскую точку зрения, правдивость деталей, компактность, красноречие в описании жизненных явлений, – все это признаки и факты, которые показывают мастерство писателя и определяют его собственные особенности.

Ключевые слова: роман, психологический персонаж, образ, авторская позиция, художественная особенность, композиционное искусство, национальная идентичность.

**A. F. Zeinulina, B. T. Kuanysheva, B. R. Kozhakhmetova*

Toraighyrov University,

Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

Received 19.04.24.

Received in revised form 24.04.24.

Accepted for publication 03.06.24.

THE SKILL OF CREATING CHARACTERS IN THE NOVEL «KARTKOJA» BY ZHUSIPBEK AYMAUTOV

This article examines the creative skill and authorial position of Zhusipbek Aymautov in the novel «Kartkozha», in which the condition of an ordinary Kazakh peasant in the historical and socio-political period is artistically depicted in an epic style.

The writer's mastery of historical themes, methods and techniques for transforming life reality into artistic reality, as well as creative facets in their implementation, are comprehensively analyzed. The image of the hero, the shades of words in the text, the continuity of time, thoughts reflected through the prism of that era are explored. In addition, the discovery of national knowledge in the writer's works will be shown, how the author revealed the words of the hero in the creation of a national character. The novel explores national interests, the awakening of consciousness, and the writer's skill in depicting national character.

The imagery of the writer's language in the novel, the accuracy of thought and skill in describing plot structures are assessed, his artistic abilities and creativity in creating images that determine the writer's skill and individualize his style are discussed.

The characteristics of a writer is considered not in personality traits, but in the creative psychology of a person, in his unique way of conveying his artistic thought, in his multi-palette, a necessary condition that shows a clear signature and the individuality of the writer is emphasized, that is, the characteristic feature is the artist's intelligence and abundance of talent.

The writer's artistic creativity, that is, the various skillful techniques he used in his works – psychological studies that deepen the character's personality, the author's point of view, the truthfulness of details, compactness, eloquence in describing life phenomena – all these are signs and facts that show the skill of the writer and determine his own characteristics.

Keywords: novel, psychological character, hero, author's position, artistic feature, compositional art, national identity.

Теруге 03.06.2024 ж. жіберілді. Басуға 28.06.2024 ж. қол қойылды.

Электронды басылым

2,57 МБ RAM

Шартты баспа табағы 27,16. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген: З. Ж. Шокубаева

Корректор: А. Р. Омарова, Нугманова М. М.

Тапсырыс № 4242

Сдано в набор 03.06.2024 г. Подписано в печать 28.06.2024 г.

Электронное издание

2,57 МБ RAM

Усл. печ. л. 27,16. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка: З. Ж. Шокубаева

Корректор: А. Р. Омарова, М. М. Нугманова

Заказ № 4242

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

Торайғыров университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

67-36-69

e-mail: kereku@tou.edu.kz

www.vestnik.tou.edu.kz